

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СУТНОСТІ ВИТРАТ

У статті проведений загальний аналіз теоретичних підходів до визначення економічної сутності витрат з різних джерел, публікацій вчених, науковців та дослідників. Розглянуто економічну сутність та розмежування понять «витрати», «затрати», «видатки», «платежі».

Ключові слова: витрати, затрати, видатки, платежі, теорії витрат, економічна сутність витрат.

YADUKHA S. Y., LISOVSKIY I. V.
Khmelnitskiy National University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO DETERMINATION OF ECONOMIC NATURE OF COSTS

The research of theoretical and methodological approaches to determining the economic costs essence. In this article has need a brief description of the work performed. The article reviews the evolution of knowledge about the costs and the historical aspect of understanding the nature of expenses. The analysis of the development of approaches to understanding the category of "costs" from the standpoint of economic theory. An economic substance of definitions costs has been presented. The analysis of modern ways concerning understanding of the economic substance of costs which relies on different views concerning economic and industrial process has been held. The variations of terms has been proceeded: costs, expenses, charges, fees, payments. According to the research of evolution theory of costs has been determined the transformation of costs deep meaning at the process of social-economic relations development. Proven, the modern point of views oriented on resource supply of production processes and costs generation.

Keywords: costs, payments, costs theory, economical costs meaning.

Вступ. Економічна категорія «витрати» є основоположною у діяльності будь-якого економічного суб'єкта. У законодавчих актах, а також економічній літературі трактування поняття витрат суттєво відрізняються між собою. Зважаючи на вагомість достовірного визначення вказаної категорії її визначення повинне опиратися на ті трактування, які є загальними для усіх складових економічної науки.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Витрати є однією з вічних економічних категорій, яка привертає увагу науковців тривалий період часу. Ґрунтовну базу для дослідження зазначених проблем представляють наукові розробки Н. С. Андрущенко, М. А. Вахрушиної, О. І. Гончар, М. О. Днилюка, М. А. Коваленка, Г. В. Козаченко, О. Є. Кузьміна, В. Р. Лещія, Н. С. Миколайчук, І. В. Несторишена, О. О. Орлова, А. А. Пилипенка, Ю. С. Погорелова, Є. М. Рудніченка, Є. Г. Рясних, Г. Г. Савіної, М. Г. Чумаченка, В. В. Шукліної та інших.

Постановка проблеми. За роки становлення ринкових відносин в Україні однією із вагомих проблем є запозичення іноземних термінів та їх некоректне трактування без ретельного аналізу та урахування економічної сутності понять. На сьогоднішній день в економічній літературі можна часто зустріти вживання таких термінів як «затрати», «витрати», «видатки», «платежі». Одні автори особливо не замислюються над сутністю цих термінів й вживають в своїх працях їх як синоніми, інші намагаються розмежувати данні поняття та обґрунтувати їхню відмінність. Виходячи із вище наведеного існує нагальна необхідність сформулювати оптимальний підхід до розуміння понять «затрати», «витрати», «видатки», «платежі», обґрунтувати різницю між ними, що дозволить внести ясність в економічну сутність зазначених понять.

Викладення основних результатів дослідження. Сучасні дослідження у сфері управління витратами доволі часто направлені на формування і реалізацію загальної стратегії розвитку підприємства. Стратегія мінімізації витрат є однією з базових стратегій, що активно використовується у періоди активізації кризових явищ та процесів. Для її адекватної реалізації (як і для більшості інших стратегій) необхідно сформувати належне інформаційне поле з можливістю поглибленого аналізу наявних тенденцій у сфері управління витратами.

Історичний аспект дослідження розвитку систем управління витратами та самого розуміння сутності витрат знайшов своє відображення у значній кількості наукових праць [1–5]. Тому зазначимо, що найчастіше виділяють чотири етапи еволюції знань про витрати [3], а саме:

- етап I – публічна звітність про витрати, відстеження, облік і контроль витрат на господарському і державному рівнях (XXVIII–II ст. до н. е.);
- етап II – здійснення спроб розкрити суть поняття «витрати», поява різних теорій витрат (XIV–XIX ст.);
- етап III – використання математичних методів у теорії, дослідження поведінки витрат, вивчення витрат як об'єкта обліку і контролю (XX ст.);

– етап IV – виникнення нового напрямку дослідження – управління витратами (кін. XX – поч. XXI ст.).

У межах четвертого етапу відбувається активний пошук методів та інструментів, які б забезпечили досягнення стратегічних цілей у сфері управління витратами, та розроблення і апробація нових підходів до оперативного управління витратами відповідно до потреб менеджменту конкретних підприємств.

У контексті основних положень економічної теорії більшість науковців, що займаються питаннями управління витратами, наводять певну послідовність розвитку поглядів на сутність і поведінку витрат (табл. 1).

Таблиця 1

Розвиток підходів до розуміння категорії «витрати» з позиції економічної теорії

Автор	Основні положення теорії
Теорія фізіократів	
Кене Ф.	Поняття витрат пов'язував з витратами капіталу на засоби виробництва і робочу силу. Він також зазначав, що у процесі промислового виробництва вартість продукту визначається витратами на його виробництво і «чистий продукт» не створюється, при цьому акцентуючи увагу на скороченні «торгових витрат»
Трудова теорія вартості	
Сміт А.	Одним з базових положень є теорія вартості і ціни. Згідно з цією теорією вартість товарів складається із суми доходів, оскільки кожен вид витрат, що бере участь у створенні вартості товарів (витрати праці, капіталу, землі), рівнозначний відповідному доходу робітника, власника підприємства, власника землі. Однак, аналізуючи ці теоретичні положення, необхідно констатувати той факт, що поза увагою залишаються витрати на засоби виробництва, що є досить суттєвим недоліком
Рікардо Д.	Вважав, що в основі чистого доходу лежить продуктивна праця. Вводить поняття «різні швидкості обороту капіталу» і з цієї позиції розглядає проблему витрат. Рікардо, як і Сміт, під терміном «витрати» розумів середні суспільні витрати на одиницю виробу
Петті У.	Сформулював базові положення трудової теорії вартості, на якій ґрунтується вся система класичної політекономії. Сутність еквівалентного обміну товарів аналізував на основі витрат праці, яку вимірював робочим часом, витраченим на виробництво товару; величину вартості ставив у залежність від продуктивності праці. Однак він не зміг розвинути ідею трудової теорії вартості в чітке вчення і послідовно проводити в своїх дослідженнях. Не розуміючи двоїстого характеру праці при товарному виробництві, вчений змішував вартісну і натуральну форми багатства, не зміг узгодити такі його джерела, як праця і земля.
Маркс К.	Тракував витрати виробництва як суму витрат на придбання засобів виробництва і робочої сили, тобто змінного та постійного капіталу. На його думку, витрати відшкодовуються у ході реалізації товарів або відразу (заробітна плата, вартість сировини і матеріалів) або частинами (засоби праці). Теорія трудової вартості є дещо абстрактною і відірваною від реальності, що відповідно, викликало розробку багатьох інших теорій вартості, в яких витрати розглядалися під іншим кутом зору
Теорія витрат виробництва	
Мак-Куллох Дж., Міль Дж., Торренс Р.	Представники цієї теорії вважали, що величина витрат виробництва залежить від цін на окремі їх елементи (предмети і засоби праці, робочу силу). Відповідно, ціни на товари, на їхню думку, пояснюються цінами на елементи витрат, тобто вони розглядали витрати виробництва як основу мінової вартості і ціни
Теорія трьох факторів виробництва	
Сей Ж. Б., Бастія Ф.	Ця теорія ґрунтується на твердженні, що вартість товарів формується в результаті взаємодії трьох факторів – землі, капіталу і праці. Зазначимо, що прихильники теорії трьох факторів виробництва не включають у ціну продукції матеріальні витрати та амортизацію машин, споруд та обладнання. Загалом представники цієї теорії висували тезу про гармонію капіталістичних відносин між капіталістами і землевласниками, яка є досить ідеалістичною і абстрактною
Маржиналізм	
Менгер К.	Щодо витрат виробництва висловлював думку про те, що витрати обумовлені очікуваною вартістю благ нижчого порядку, у виробництві яких використовуються різні фактори виробництва. Він заперечував твердження щодо істотної ролі об'єктивних витрат у процесі виробництва. Менгер вважав суб'єктивну оцінку і припущення щодо майбутніх подій найважливішими елементами, що визначають господарські рішення
Візер Ф.	Розробив суб'єктивну теорію витрат. Згідно з цією теорією витрати виробництва є не довільними витратами, а формою компенсації відмови від їх іншого використання. Тобто категорія витрат має суб'єктивний характер. Досліджуючи проблему витрат Ф. Візер намагався знайти рішення, відкрито звертаючись до корисності. Він трактував витрати як непряму або принесену в жертву корисність
Кларк Дж. Б.	Незалежно від представників австрійської школи відкрив поняття граничної корисності. Особливу увагу приділяв накладним витратам. Крім накладних витрат, Кларк також досліджував довго- та короткострокові, абсолютні та додаткові, індивідуальні та суспільні, фінансові та виробничі витрати
Неокласична теорія вартості	
Маршалл А.	Поснадав теорію граничної корисності з теорією попиту та пропозиції, а також з теорією витрат. Дослідження в рамках теорії «граничних витрат виробництва» дозволили Альфреду Маршаллу виявити закономірності зміни питомих витрат виробництва при збільшенні обсягів виробництва на підприємстві. Приділяв увагу виділенню постійних і змінних витрат, а також довів, що в тривалому періоді постійні витрати стають змінними. На його погляд, основний мотив, що змушує фірму залишити ринок, – це більш високий рівень витрат на виробництво продукції, ніж її ринкова ціна
Теорія ціни	
Кейнс Дж. М.	За його теорією ціна пропозиції в тривалому періоді визначається як сума безпосередніх і додаткових витрат, витрат ризику і витрат на оплату відсотків. Також він ввів поняття «безпосередні витрати», які являють собою суму факторіальних витрат і витрат використання

Автор	Основні положення теорії
Неоінституціоналізм	
Коуз Р., Вільямсон О., Алчіан А.	Впроваджено поняття трансакційних витрат. Витрати підприємства поділяються на три групи: виробничі (трансформаційні), трансакційні і організаційні. Виробничі витрати – це витрати, пов'язані безпосередньо з процесом перетворення факторів виробництва на готову продукцію. Трансакційні витрати – це специфічні витрати щодо налагодження і здійснення передачі товарів, послуг, майнових прав, що здійснюються між фізичними і юридичними особами. Організаційні витрати являють собою витрати на забезпечення контролю і розподілення ресурсів всередині організації
Еволюційна теорія (організаційна екологія)	
Ханнан М., Фрімен Дж., Керролл Г., Олдріч Х.	Розглядають витрати з позиції їх унікальності для певної сукупності суб'єктів господарювання. Тобто для забезпечення еволюційного розвитку окремого суб'єкта або їх груп (популяцій) важливим є витрачання певного обмеженого ресурсу. При цьому, якщо підприємства здатні здійснювати масштабні витрати і отримувати цільовий прибуток, немає потреби їх скорочувати задля пошуку резервів розвитку

Аналізуючи еволюцію підходів до розуміння витрат необхідно констатувати трансформацію глибинного розуміння сутності витрат і відповідність теоретичних положень загальним умовам функціонування суб'єктів господарювання у визначений період часу.

Щодо сучасних підходів, то більшість фахівців концентрують увагу саме на ресурсному забезпеченні виробничих процесів і відповідному генеруванні витрат. Таким чином, у сучасній економічній літературі зустрічається багато визначень терміна «витрати», які суттєво різняться між собою (табл. 2).

Таблиця 2

Дефініції економічної сутності витрат*

Автор, джерело	Визначення поняття «витрати»
Ананькіна Є. А., Данілочкіна Н. Г.	Відображають вартість ресурсів, що використовуються в процесі діяльності підприємства з виробництва продукції, виконання робіт і здійснення послуг
Вербіло О. Ф., Мних С. В., Шваб Л. І.	Зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками)
Грещак М. Г., Коцюба О. С.	Обсяг використаних ресурсів у грошовому вимірюванні для досягнення певної мети
Давидович І. Є.	Поняття, яке характерне для діяльності будь-якого підприємства чи організації, юридичної чи фізичної особи
Івашкевич В. Б.	Це відтік або інше використання активів і (або) виникнення кредиторської заборгованості в результаті відвантаження або виробництва товарів, надання послуг або здійснення інших операцій, які є основою діяльності господарюючого суб'єкта
Куцигіна О. А.	Це вартість використаних ресурсів або грошові кошти, витрачені на придбання ресурсів, необхідних для виробництва продукції, виконання робіт чи надання послуг
Міддлтон Д.	Це те, що потрібно віддати, щоб отримати бажане
Мочерний С. В. (ред.)	Спожиті у процесі виробництва продукту виробничі фонди підприємства
Нашкерська Г. В.	Це процес споживання або використання матеріалів, товарів, робіт і послуг у процесі одержання доходу. Здійснення витрат прямо або опосередковано пов'язується з процесами виробництва та реалізації продукції
Савчук В. П.	Являють собою зменшення активів або збільшення зобов'язань (пасивів), або поєднання того чи іншого у зв'язку з виробництвом і постачанням товарів у рамках діяльності підприємства
Селіванов В. Н., Воронова Л. К.	Складаються з видатків, пов'язаних із використанням у процесі виробництва продукції (робіт, послуг) природних ресурсів, сировини, матеріалів, палива, енергії, основних фондів, нематеріальних активів, трудових ресурсів, а також інших видатків на її виробництво
Сухарева Л. А., Петренко С. Н.	Найбільш невизначене слово в управлінні, яке визначається сумою видатків, зазначених підприємством на момент придбання товарів або послуг
Турило А. М.	Вартісне вираження абсолютної величини застосовано-споживаних ресурсів, які необхідні для здійснення виробничо-господарської діяльності підприємства і досягнення ним поставленої мети
Хорнгрен Ч. Г., Фостер Дж.	Спожиті ресурси або гроші, які треба заплатити за товари та послуги
Цал-Цалко Ю. С.	Сукупні витрати живої та уречевленої праці на виробництво продукції

* систематизовано авторами на підставі опрацювання наукових джерел

Проаналізувавши наведені у табл. 2 визначення, необхідно відмітити відсутність єдності підходів зазначених науковців у деталізованому розумінні поняття «витрати». Окрім неоднозначного відношення науковців до трактування витрат, зустрічаються різні думки щодо можливості використання термінів «видатки», «платежі», «затрати».

Так, на думку О. О. Орлова, необхідно відокремити поняття «видатки», «платежі», «витрати»: «коли підприємство отримує засіб виробництва, ціна покупки складає видатки підприємства. Момент видатків,

сума яких фіксується у бухгалтерських документах, як правило, збігається з постачанням цього засобу виробництва. Якщо відбувається виплата грошей із каси, з банківських та інших рахунків підприємства, це називається платежем... У разі використання того чи іншого виробничого чинника, мова йде про виробничі витрати...» [6, с. 104].

Професор О. В. Олійник переконаний, що в системі вітчизняної науки доцільно вживати термін «витрати», адже саме цей термін використовується українцями протягом багатьох віків. Щодо терміна «затрати», то він використовується у значенні «затрата», тобто: 1) втрата, утрата, шкода; 2) знищення [7, с. 146–147].

На думку І. Д. Шеламової [8, с. 37], використання терміна «затрати» є механічним запозиченням іншомовного слова.

Проаналізувавши підходи науковців, фахівців, мовознавців до зазначеної проблематики, В. Дерій вважає, що у вітчизняній економічній науці доречно використовувати термін «витрати». Термін «затрати» згаданий автор пропонує вживати лише тоді, коли мова йде про затрати конкретного часу (людино-днів, людино-годин), матеріалів (кілограмів, одиниць тощо), реальних грошей (готівки) на придбання товарно-матеріальних цінностей [9, с. 157].

На нашу думку, більш коректно використовувати термін «витрати», оскільки, у вітчизняній нормативно-правовій базі термін «затрати» взагалі не використовується, а терміни «видатки», «платежі» пов'язані з бюджетною сферою і використанням інструментів фіскального впливу держави. Тобто у нормативних положеннях використовується саме термін «витрати» практично безальтернативно.

Враховуючи суттєві відмінності у трактуванні базових понять у сфері управління витратами, компромісним варіантом буде дотримання термінів, що стандартно використовуються у основних нормативно-правових актах (стандартах). При цьому варто констатувати, що з позиції менеджменту підприємств, особливе значення відведено інформаційному забезпеченню (ІЗ) процесу управління витратами. Лише інформація з визначеними якісними параметрами може забезпечити прийняття виважених управлінських рішень, щодо оптимізації витрат промислового підприємства та якісного управління виробничими процесами в цілому і витратами зокрема.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі дослідження еволюції підходів до розуміння витрат виявлено трансформацію глибинного змісту сутності витрат у процесі розвитку соціально-економічних відносин. Доведено, що сучасні підходи орієнтуються на ресурсне забезпечення виробничих процесів і відповідне генерування витрат. Також існує паралельне використання термінів «видатки», «платежі», «затрати», що обумовлено термінологічною базою вітчизняного інституційного середовища. Однак, у вітчизняній нормативно-правовій базі термін «затрати» взагалі не використовується, а терміни «видатки» та «платежі» пов'язані з бюджетною сферою і використанням інструментів фіскального впливу держави, тому більш виправданим є застосування терміна «витрати».

Література

1. Аврова И. А. Управленческий учет / И. А. Аврова. – М. : Бератор-Пресс, 2003. – 175 с.
2. Ананькина Е. А. Управление затратами : конспект лекций / Е. А. Ананькина, Н. Г. Данилочкина. – М. : ПРИОР, 1998. – 64 с.
3. Андрющенко Н. С. Суть і значення витрат: історичний аспект / Н. С. Андрющенко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 5. – С. 3–7.
4. Белоусова И. Проблемы учёта производственных затрат и калькулирования себестоимости продукции в промышленности / И. Белоусова, Н. Чумаченко // Бухгалтерский учёт и аудит. – 2009. – № 4. – С. 3–10.
5. Грещак М. Г. Управление витратами : навч.-метод. посібник / М. Г. Грещак, О. С. Коцюба. – К. : КНЕУ, 2002. – 131 с.
6. Орлов О. О. Планирование діяльності промислового підприємства : підручник / О. О. Орлов. – К. : Скарби, 2002. – 336 с.
7. Олійник О. В. Класифікація витрат підприємства / О. В. Олійник // Вісник Житомирського інженерно-технологічного інституту. Серія: економічні науки – 2001. – № 14. – С. 146–152.
8. Шеламова І. Д. Управління системою «витрати–ціна» в машинобудуванні : дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 / Шеламова Ірина Дмитрівна. – К., 2003. – 190 с.
9. Дерій В. Термін «витрати» і його трактування для потреб обліку та контролю / В. Дерій // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 1 (26). – С. 154–160.

Надійшла 23.02.2017; рецензент: д. е. н. Рудніченко Є. М.